

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКІВ:
ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ**

На основі теоретичного аналізу представлено основні підходи до визначення поняття ідентичності особистості. Відзначена актуальність дослідження ідентичності в підлітковому віці та описано зміст основних статусів особистісної ідентичності. Аналізується низка досліджень з вивчення зв'язку описаних статусів ідентичності підлітків з моделями їх взаємин у сім'ї і з індивідуально-особистісними якостями. Представлено результати проведеного емпіричного дослідження гендерної ідентичності підлітків як різновиду соціальної ідентичності особистості. Розкриваються гендерні особливості поведінки підлітків з різними статусами ідентичності.

Ключові слова: ідентичність, гендерна ідентичність, статуси ідентичності, досягнута ідентичність, мораторій, передчасна ідентичність, дифузна ідентичність, підліток.

Постановка проблеми

Вступ. Дослідження ідентичності є одним з найактуальніших напрямів у психології підліткового віку, оскільки особистісні зміни, що відбуваються в період пубертата і юності, пов'язані з формуванням і становленням особистісної ідентичності. Пошук особистісної ідентичності — центральне завдання періоду дорослішання. Фізична і психічна нестабільність, очікування з боку суспільства і проблеми розвитку ставлять молодих людей в нелегке становище. У цей період незвичайно важко узгоджувати власні переживання, переживання довколишніх і пристосовуватися до суспільних норм. Проте йдеться жодним чином не про хворобу, а всього лише про біологічну і нормативну кризу, що означає разом з нестабільністю мобілізацію значних творчих сил.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психології виділяється декілька підходів щодо аналізу структури, розвитку, умов і особливостей становлення ідентичності: психоаналітичний (Е. Еріксон), статусний (Дж. Марсія), ціннісно-вольовий (А. Ватерман), біхевіористичний (Е. Гофман, Л. Краппман, Дж. Мід, Дж. Хабермас), когнітивний (Г. Брейкуелл, Дж. Тернер, Г. Теджфел, Н. Іванова), екзистенційно-гуманістичний (Д. Б'юджеталь, А. Мінделл, Е. Мінделл, К. Ясперс), структурно-динамічний (В. Агеев, Н. Антонова, Г. Боришевский, П. Гнатенко, В. Павленко, П. Лушин, В. Столін, К. Коростеліна, Л. Шнейдер, В. Ядов та ін.).

До недавнього часу у вітчизняній психології поняття «ідентичність» практично не використовувалося і не було предметом теоретичного і емпіричного вивчення. Тільки в останнє десятиліття воно стає в центрі уваги вітчизняних психологів. У зарубіжній психології дослідження ідентичності здебільшого здійснювалося в межах двох теоретичних напрямів: перший спирається на поняття ідентичності, введене Е. Еріксоном (1960, 1968), другий виходить з концепції «Я» Дж. Міда (1975).

Мета статті — вивчити психологічні особливості становлення та гендерні аспекти прояву ідентичності підлітків.

Виклад основного матеріалу

На думку Е. Еріксона, «ідентичність індивіда ґрунтується на двох одночасних спостереженнях: на відчутті тотожності самому собі і безперервності свого існування в

часі і просторі та на усвідомленні того факту, що тотожність і безперервність визнають навколишні люди... Его-ідентичність має відношення не лише до самого факту існування; це як би якість існування, що надається йому цим «его». Его-ідентичність в його суб'єктивному аспекті — це усвідомлення того, що синтезування «его» забезпечується тотожністю людини самій собі і безперервністю і що стиль індивідуальності збігається з тотожністю і безперервністю того значення, яке надається значимим іншим в безпосередньому оточенні» [2, 58].

Послідовники Е. Еріксона, усвідомлюючи необхідність емпіричного дослідження ідентичності, зайнялися пошуком більш чіткого операційного її визначення. Популярними стали погляди Дж. Міда на проблему ідентичності, які розвивалися в рамках концепції символічного інтеракціонізму. Під ідентичністю Дж. Мід розумів здатність людини сприймати свою поведінку і життя взагалі як пов'язане, єдине ціле. Він розглядав «Я» як продукт соціальної взаємодії: індивід сприймає себе не прямо і безпосередньо, а за допомогою окремих поглядів інших людей, за допомогою впливу узагальненого погляду на нього всієї групи. На його думку, людина від народження не володіє ідентичністю, вона виникає як результат її соціального досвіду, взаємодії з іншими людьми. Отже, акцент робиться на соціальній обумовленості ідентичності [6; 7].

Дж. Марсія розвинув теорію Е. Еріксона, доповнивши її чотирма статусами ідентичності, його статусна модель ідентичності широко використовується в дослідженнях підлітків. «Марсія визначає ідентичність як внутрішню структуру потягів, звичок, вірувань і попередніх ідентифікацій. Операціоналізація цього поняття впливає з двох теоретичних припущень: з одного боку, Я-ідентичність розуміється як гіпотетичний стан постійної структурної зміни особистості, яка вперше з'являється в підлітковому віці, та, з іншого — Я-ідентичність є суб'єктивне почуття, доступне для інтроспекції» [3, 148].

Розглянемо статуси ідентичності, що виділяються в статусній моделі Дж. Марсії:

- 1) досягнута або зріла ідентичність є благополучним завершенням кризи ідентичності, поява нової самототожності, перехід від пошуку себе до практичної самореалізації. «Цей статус має людина, що сформувала певну сукупність особистісно значущих для нього цілей, цінностей і переконань. Ця людина знає, хто вона і чого вона хоче, і відповідно будує своє життя. Таким людям властиві почуття довіри, стабільності, оптимізм стосовно майбутнього. Усвідомлення труднощів не зменшує бажання дотримуватися обраного напрямку. Свої цілі й цінності така людина переживає, як особистісно значущі і такі, що забезпечують йому почуття спрямованості і сенсу життя» [1, 133];
- 2) мораторій — це період побудови своєї ідентичності, період пошуку відповідей на питання, хто я і який я, на цій стадії індивід знаходиться в процесі нормативної кризи самовизначення. На ранніх етапах мораторію підлітки можуть відчувати радісне очікування і цікавості перед майбутніми змінами. Людина з таким статусом постійно зайнята пошуком інформації, необхідної для вирішення кризи, експериментування зі стилями життя і соціальним ролями. «Підлітки і молодь в статусі мораторію знаходяться в середині кризи, що продовжується, або періоду прийняття рішень. Ці рішення можуть стосуватися вибору професії, релігійних або етичних цінностей, політичної філософії. Молодь у цьому статусі зосереджена на пошуках «самих себе» [6, 527];
- 3) передчасна ідентичність — «прийняття на себе обов'язків, не проходячи через кризу ідентичності. Отже, можна охарактеризувати статус ідентичності тих людей, які через зовнішні обставини рано змушені були прийняти на себе передчасну дорослість,

включитись у відповідну систему відносин не самостійно, а на основі чужих думок, наслідуючи чужий приклад або авторитет. Часто цілі, цінності і переконання таких людей схожі з батьківськими або відображають їх очікування. Однак за змістом і силою елементи передчасної ідентичності можуть бути не гірші за ті, що набуті в зрілому статусі ідентичності [5, 92]; 4) дифузна або невизначена, розмита ідентичність характеризується тим, що індивід ще не переживав кризу ідентичності. Це свого роду продовження дитинства, стан уникнення рішень і відмова від пошуку власної ідентичності. Такі підлітки не вибрали собі професійну роль, не виробили чітких переконань і поглядів. «Такий стан ідентичності характерний для людей, які не мають чітких цілей, цінностей і переконань і які не намагаються активно їх сформувати. Вони або ніколи не були в стані кризи ідентичності, або не в змозі були вирішити проблеми, що виникли. За відсутності чіткого почуття ідентичності люди відчувають негативні стани, зокрема, песимізм, апатію, депресію, ненаправлену злість, відчуження, тривогу, почуття безпорадності і відчаю» [1, 134].

Існування цих чотирьох статусів еґо-ідентичності на сьогодні має багато емпіричних доказів. Крім того, проведено багато досліджень, в яких вивчався зв'язок описаних статусів ідентичності з моделями стосунків у сім'ї. Цей напрям досліджень, узагальнений такими авторами, як Марсія і Уотерман, виявив, що у осіб з передчасною еґо-ідентичністю спостерігаються більш близькі стосунки з батьками, ніж у тих, хто має інші статуси еґо-ідентичності [9]. Такі підлітки частіше за інших у прийнятті життєво важливих рішень і в критичних ситуаціях звертаються за підтримкою до своїх сімей. Для підлітків у статусі мораторію характерна неоднозначність у взаєминах з батьками: з одного боку, вони конфліктують з ними, з іншого — ображаються за відсутності підтримки батьків. У таких сім'ях рівень конфліктності більш високий, і діти не звикли шукати допомоги батьків у відповідальних випадках.

Найбільша відстань між батьками і підлітками спостерігається в сім'ях осіб з розмитою ідентичністю. «Цілком ймовірно, що дифузний статус найбільш поширений серед підлітків, які стикаються з відторгненням або зневагою з боку відсторонених або нетурботливих батьків» [6, 528]. Підлітки, які володіють зрілою ідентичністю, є найбільш стабільними у взаєминах з сім'єю, вони мають стійкі і визначені уявлення про роль батьків в їхньому житті і встановлюють з ними позитивні стосунки. «У підлітків, які досягли ідентичності, почуття до своїх батьків і сім'ї найбільш урівноважені. Їх пошук незалежності менше перевантажений емоціями у порівнянні з підлітками, що знаходяться в статусі мораторію, і не супроводжується ізоляцією і почуттям покинутості, що характерні для індивідів з дифузним статусом» [6].

Результати численних європейських та американських досліджень дають можливість зробити висновок, що статус ідентичності має досить великий вплив на соціальні очікування, образ «Я» і реакції на стрес у підлітків, також завдяки їм було виявлено, що рівень ідентичності тісно пов'язаний з низкою індивідуально-особистісних рис, які складаються в певні синдроми. «Крос-культурні дослідження в Сполучених Штатах, Данії, Ізраїлі та інших країнах допомагають припустити, що чотири статуси Дж. Марсія є частиною відносно універсального процесу розвитку, у всякому разі для культур, що характеризуються довготривалим підлітковим періодом та індивідуалістичною орієнтацією» [6, 527].

Унаслідок досліджень також був підтверджений зв'язок між статусами ідентичності і тривожністю: мораторій передбачає більш високий рівень тривожності, а носії передчасної ідентичності менш тривожні через психологічні механізми, які захищають уявлення про себе. Статуси зрілої ідентичності і мораторію пов'язані з більш високим статусом самоповаги порівняно з двома іншими статусами. Безпосередніх зв'язків між рівнем ідентичності й інтелектом не знайдено, але є суттєві відмінності в когнітивному стилі (установках пізнання світу). Так «дифузна ідентичність і передчасна ідентифікація» пов'язані з меншою інтелектуальною самостійністю, особливо при розв'язанні інтелектуальних задач в стресових ситуаціях. «Мораторій» і «зріла ідентичність» поєднуються з більш складними і диференційованими культурними інтересами і більш розвиненою рефлексією [4, 92].

Особи зі зрілою ідентичністю або статусом мораторію відчувають велике незадоволення своїм шкільним життям і більш вільно виражають своє ставлення до цінностей підліткової культури, ніж підлітки з передчасною ідентичністю. Підлітки, що перебувають у такому статусі ідентичності, дотримуються авторитарних цінностей, що було доведено під час експерименту Мілгрема («підкорення наказу»). Відмічено також, що ті досліджувані, які володіють статусом дифузної ідентичності, досягають менших результатів по шкалі самостійності, ніж ті, котрі мають «зрілу ідентичність» і «мораторій». Зокрема, досліджувані з таким статусом ідентичності є більш «екстернальними» у задачах на визначення причин успіху і невдачі, демонструючи тим самим менше освоєння функцій контролю за подіями повсякденного життя [3, 150].

Звичайно, кількість людей у статусі досягнутої ідентичності збільшується з віком, але особливості індивідуального розвитку також залежать від багатьох соціальних факторів, наприклад, серед підлітків, що працюють, більше тих, хто досягнув ідентичності, ніж серед тих, хто навчається. Однак, підлітковий статус ідентичності для різних її аспектів часто-густо буває не однаковим, так індивід може мати статус мораторію щодо ідеологічних переконань, передчасну ідентичність у професійному виборі і дифузну ідентичність у сексуальній сфері. «Статуси ідентичності — це, з одного боку, етапи розвитку особистості, а з іншого — типологічні поняття. Підліток з невизначеною ідентичністю може вступити в стадію мораторію і потім досягти зрілої ідентичності, але може також назавжди залишитися на рівні розмитої ідентичності або піти шляхом передчасної ідентифікації, відмовившись від активного вибору і самовизначення» [4, 92].

Щоб найглибше зрозуміти структуру особистісної ідентичності підлітка, необхідно розглянути гендерний аспект її становлення та розвитку. З цією метою нами було проведено дослідження гендерної ідентичності підлітків. Гендерна ідентичність розглядається більшістю авторів як особливий вид соціальної ідентичності, співіснуючий в самосвідомості людини в єдності з уявленнями про професійний, сімейний, етнічний, освітній та інші статуси [6; 10], який трактується як усвідомлення своєї приналежності до чоловічої або жіночої статі [4].

Емпіричне дослідження гендерної ідентичності підлітків було здійснене нами на базі гімназій м. Полтави. У ньому взяли участь 139 учнів 8-х та 9-х класів. У дослідженні використано методику вивчення гендерної ідентичності (за Л. Шнейдер) [10], в основі якої лежать статуси ідентичності, виділені Дж. Марсія. Ця методика побудована за принципом прямого і ланцюгового асоціативного тесту і дає змогу визначити п'ять

типів гендерної ідентичності особистості: передчасну, дифузну, мораторій, досягнуту позитивну і псевдопозитивну. Дані, отримані за методикою, представлені в таблиці.

Таблиця

Типи гендерної ідентичності підлітків

Стать	Типи гендерної ідентичності									
	Передчасна ідентичність		Дифузна ідентичність		Мораторій		Досягнута позитивна ідентичність		Псевдопозитивна ідентичність	
	Абс. к-сть	%	Абс. к-сть	%	Абс. к-сть	%	Абс. к-сть	%	Абс. к-сть	%
Юнаки	30	21	30	21	1	0,7	-	-	-	-
Дівчата	15	11	54	39	6	4,3	3	2,3	1	0,7
Усього	45	32	84	60	6	5	3	2,3	1	0,7

Дані емпіричного дослідження свідчать про те, що переважальним типом гендерної ідентичності підлітків є дифузна ідентичність (60%), тобто такий статус ідентичності, при якому немає чітких цілей, цінностей і переконань і спроб їх активно сформувати. Підлітки з «дифузною ідентичністю» можуть вступити в стадію «мораторію» і потім перейти до «зрілої ідентичності». Але вони можуть також назавжди залишитися на рівні «передчасної ідентичності», відмовившись від активного вибору і самовизначення, або піти по шляху дифузії.

Для підлітків з розмитим (дифузним) типом гендерної ідентичності притаманними є такі характеристики:

- середній рівень незадоволеності собою і своїми можливостями, сумніви щодо здатності викликати в інших повагу;
- сумніви в цінностях власної особистості, відстороненість на межі з байдужістю до власного «Я», втрата інтересу до свого внутрішнього світу;
- ригідність Я-концепції – небажання змінюватися на фоні загального позитивного ставлення до себе;
- уявлення про те, що своя особистість, характер і діяльність здатні викликати зневагу, нерозуміння, осуд;
- наявність внутрішніх конфліктів особистості, сумнівів, незгоди з собою, занижена самооцінка, що призводить до сумнівів в своїй здатності щось змінювати або здійснювати;
- самозвинувачення, готовність приймати провину за свої промахи і невдачі, власні недоліки яскраво виражені.

Передчасна гендерна ідентичність виражена у 33% досліджуваних підлітків, серед яких більшість складають юнаки. Для осіб з таким типом ідентичності характерна авторитарність і низька самостійність. Передчасна ідентичність підлітків показує, що вони взагалі не робили незалежних життєвих виборів, їх ідентичність не усві-

домлюється і є скоріше нав'язаною ідентичністю.

Крім того, дослідження виявило, що в дівчат, порівняно з хлопцями переважають вищі рівні розвитку гендерної ідентичності — мораторій, досягнута та псевдопозитивна ідентичність. Ці дані дають можливість зробити припущення про те, що особистісне дозрівання більшості дівчат відбувається швидше.

У поведінці установках, що пов'язані з різними статусами ідентичності, виявляються також значні гендерні відмінності.

Згідно з традиційно чоловічими уявленнями, ідентичність формується, насамперед у галузі профорієнтації. Жінки, як правило, надають більше значення сім'ї та міжособистісним стосункам. Хлопці і дівчата мають різні критерії для самооцінки, одні оцінюють себе, як правило, за своїми предметними досягненнями, інші — за якістю міжособистісних стосунків. Певною мірою це і визначає різні співвідношення компонентів чоловічої і жіночої ідентичності. Згідно з уявленнями Уотермана, час формування підліткових статусів ідентичності, їх стабільність та гендерні відмінності залежать від культури, в якій живуть юнаки і дівчата. «У результаті численних досліджень було виявлено, що відносна частина підлітків у кожному статусі ідентичності відрізняється залежно від культури і, зокрема, від ідеології та релігії» [6, 530].

Якщо результати дослідження хлопчиків-підлітків свідчать про більшу адаптивність статусів зрілої ідентичності та мораторію, то для дівчат більш стабільним і адаптивним статусом є передчасна ідентичність. Цей статус «містить в собі такі ж позитивні моменти, що і статус зрілої ідентичності у хлопчиків. Такі дівчата прагнуть відтворити сімейні цінності в своїх ідеологічних орієнтаціях і планах на майбутнє... У більшості досліджень, які цитуються Марсія, відмічаються ознаки дезадаптації дівчат в ситуації мораторію: занижена самоповага, висока тривожність, почуття незадоволеності і наявність конфліктів. Це, безумовно, пов'язано із впливом культурних факторів, які обмежують дівчат у їхньому досвіді самореалізації і роблять життя більш важким для тих дівчат, які заперечують сімейні цінності» [3, 151].

Висновки

Залежність досвіду підлітків від статі простежується в усіх областях психологічного і соціального життя. Спостереження, отримані в різних галузях, свідчать в основному про стереотипні образи: хлопчик самостверджується, представляє своє майбутнє в поняттях самореалізації, він прагне успіху і змагання. Дівчина ж відтворює моделі поведінки батьків і особливо цінує міжособистісні стосунки. Різні дані показують також, що підлітковий вік є для дівчат періодом відмови від планів особистісної самореалізації на користь жіночності. Однак, незважаючи на гендерні відмінності і для дівчаток, і для хлопчиків, період набуття ідентичності — це період прийняття власної відповідальності за своє життя і долю, це прийняття нових соціальних ролей і вироблення стилю соціальної адаптації, це початок входження в доросле життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонова Н. В. Проблема личностной идентичности в интерпретации современного психоанализа, интеракционизма и когнитивной психологии / Н. В. Антонова // Вопросы психологии. — 1996. — № 1. — С. 131–143.

2. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. — М. : Изд. группа "Прогресс", 1996. — 344 с.
3. Кле М. Психология подростка: психосексуальное развитие / М. Кле. — М. : Педагогика, 1991. — 176 с.
4. Кон И. С. Психология ранней юности: кн. для учителя / И. С. Кон. — М. : Просвещение, 1989. — 255 с.
5. Косякова О. О. Возрастные кризисы / О. О. Косякова. — Ростов н/Д : Феникс, 2007. — 224 с.
6. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг, Д. Бокум. — СПб. : Питер, 2006. — 940 с.
7. Малейчук Г. И. Идентичность ранней юности: клиничко-феменологический подход / Г. И. Малейчук. — Брест : БрГУ им. А. С. Пушкина, 2001. — 126 с.
8. Психология семейных отношений: подросток и семья: хрестоматия / ред. сост. Д. Я. Райгородский. — Самара : Бахрах-М, 2002. — 654 с.
9. Хьелл Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. — СПб. : Питер, 2007. — 607 с.
10. Шнейдер Л. Б. Личностная, гендерная и профессиональная идентичность: теория и методы диагностики / Л. Б. Шнейдер. — М. : Москов. психолого-социальный ин-т, 2007. — 128 с.

Мирошнеченко А. В.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИДЕНТИЧНОСТИ ПОДРОСТКОВ: ГЕНДЕРНЫЙ АСПЕКТ

На основе теоретического анализа представлены основные подходы к определению понятия идентичности личности. Отмечена актуальность исследования идентичности в подростковом возрасте и описано содержание основных статусов личностной идентичности. Анализируется ряд исследований по изучению связи описанных статусов идентичности подростков с моделями их взаимоотношений в семье и с индивидуально-личностными качествами. Представлены результаты проведенного эмпирического исследования гендерной идентичности подростков как разновидности социальной идентичности личности. Раскрываются гендерные особенности поведения подростков с различными статусами идентичности.

Ключевые слова: *идентичность, гендерная идентичность, статусы идентичности, достигнутая идентичность, мораторий, преждевременная идентичность, диффузная идентичность, подросток.*

Miroshnechenko A. V.

THE PSYCHOLOGICAL FEATURES OF TEENAGERS IDENTITY: GENDER ASPECT

The major approaches to the determination of the concept of person's identity on the basis of theoretical analysis are presented in the article. The actuality of teenagers's identity research is marked and the maintenance of the basic statuses of personal identity is described. The row of researches about the study of connection of the described statuses of teenagers's identity with the models of their relations in family and with the range of individual and personal qualities are analysed. The results of the empiric study of teenagers's gender identity as a kind of social person's identity are presented. The gender features of teenagers's behavior with a different statuses of identity are revealed.

Key words: *identity, gender identity, the identity statuses, achieved identity, moratorium, premature identity, diffuse identity, teenager.*